

ŞAHISMAYIL NAMAZ OĞLU İSMAYILOV*BDU-nun dissertantı**sahismayil ismayilov@mail.ru***SƏFƏVI DÖVLƏTİNİN SARAY TƏŞKILATI
(ENGELBERT KEMPFERİN GÜNDƏLIYI ÜZRƏ)****Açar sözlər:** Engelbert Kempfer, Sanson, Şah**Ключевая слова:** Енгелберт Кемпфер, Сансон, Шах**Keywords:** Engelbert Kempfer, Sanson, Shah

Müasir dövrdə Azərbaycan səfəvişünaslığında çox böyük maraq doğuran problemlərdən biri də Səfəvi dövlətinin saray təşkilatıdır. Səfəvi dövlətinin saray təşkilatı barədə 1683-1684-cü illərdə İsveç səfirliyinin katibi kimi Rusiya Azərbaycan və İranda olmuş alman bilim adamı Engelbert Kempferin gündəliyində ətraflı məlumat verilir. Səfəvi sarayının baş təşrifat məmuru, yəni eşik rəislərinin başçısı olan eşikağasıbaşı, onun hüquq və səlahiyyəti dövrün Qərb səyyahlarının əsərlərində, xüsusən də Engelbert Kempferin gündəliyində geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Sanson yazır ki, eşikağasıbaşı xan məqamında olub, təşrifat və daha doğrusu bütün sarayın rəisi idi. Sarayın qarovulçularının rəisləri də ona tabe idilər. Bu barədə Engelbert Kempfer daha ətraflı məlumat verərək yazır ki, padişahın sarayını qoruyan və daxili təhlükəsizliyi təmin edən, şah süvari halda gəzməyə çıxarkən onun rikabında olan və şah sarayını dışarıdan qoruyan cəzairlərə eşikağasıbaşı rəhbərlik edir. Eşikağasıbaşı saray məclislərində nizam və intizamın gözlənilməsində məsuliyyət daşıyır. O Şah məclisinə dəvət edilmiş qonaqları, elçiləri qəbul edir, yerləşdirir və şaha təqdim edirdi. Eşikağasıbaşı rəsmi məclislərdə həmişə şahın sol tərəfində dayanır və onun kiçik işarəsini belə gözdən qaçırmmır. Şahın əmrlərini dərhal icra edir. Eşikağasıbaşı tutduğu vəzifəsindən xeyli gəlir əldə edir. Bu gəlirin əsas hissəsini, şaha təqdim edilən hədiyyələrin 10 faizi təşkil edirdi. Hətta Şah, digər şəxslərə hədiyyə verdikdə, onun da qalığı eşikağasıbaşına çatırdı. Adamların çoxu həmin vəzifə həsrətindədirlər, çünki onun vəzifəsi, daim Şahın yanında olmağı tələb edir. Bu yol ilə bu vəzifə sahibi, başqalarına müyəssər ola bilməyəcək xeyli işlərə nail ola bilirdi [2, 99-101].

Saray təşkilatında mühüm vəzifələrdən olan mehter barədə E. Kempfer yazır ki, mehtər adətən ağdərili xacələrdən təyin olunur. Mənəvi həyəcan keçirmədən şahın arxasınca hərəmxanaya girə bilir. Ancaq bu gün bu vəzifə Ağa Qafur adlı bir zənci xacənin əlindədir ki, onun Nuh qədər ömrü vardır və o əvvəlki padşah dövründə də bu vəzifədə olmuşdur [2, 101]. Mehtərlər saray xacələrindən təyin edilir və şahın xüsusi xidmətçisi kimi daim onun qulluğunda dururdu.

E.Kempfer, əsərində gərəkyaraq, tuşmalbaşı, davatdar, miraxurbaşı, şikar əmiri, səkbənbaşı (ov itlərinə baxan), süfrəçi, anbardar, mehmandar, müstofi, qorçubaşı, qulamlar, turşuçubaşı, şirəçi, qullarbaşı, tüfəngçi, topçubaşı, mirab, nazir,ərbab-i təhvil, halvaçıbaşı, şərbətçi, zərgərbaşı, yasavul və söhbət yasavulu, səfirilər, müfəttişlər, cilovdarbaşı, zindanbaşı və s. vəzifələr barədə qısa məlumat vermişdir. O, şərəbçi, münəccimbaşı, həkimbaşı, odunçubaşı, nəccarbaşı, qəhvəçi, dəlləkbaşı, qapıçıbaşı vəzifələrindən daha ətraflı bəhs edir. Onun yazdığına görə, şah özünün qulamlarının uşaqlarından 400-500 nəfərinə yazıb-oxumağı öyrətdirirdi. Onlar təhsildən başqa heç bir işlə məşğul olmurdular. Onların xərcini şah xəzinəsi ödəyirdi. Şah onları

boya-başa çatdıqdan sonra, öz qabiliyyətlərinə görə, yuxarıda qeyd olunan hərbi və mülki işlərlə təyin edirdi [2, 97-107].

Engelbert Kempfer Şahın xüsusi qulam alayından başqa saray təsisatları və karxanalarında da qulamların olması, onların ayrıca bir imtiyazlı zümrədə mövcudluğunu qısa da olsa qeyd edir. O yazır ki, sarayın müxtəlif təsisatlarında və karqahlarında ağdərillilər vardır ki, onlar qulamlardan törəmə olub, çoxu gürcüstanlıdır. Onlar yazıboxumağı öyrəndikdən sonra sarayda, karqahlarda, ya da qoşunda xidmət edirlər [2, 154]. Şardenin bu barədə yazdıqlarını təhlil etmədən onların hərbi qulam alaylarından fərqli və xüsusi imtiyazlı dəstə, yaxud zümrə olduqlarını müəyyən etmək çox çətindir. J.Şarden “qulame şah” istilahın müstəqim mənada “şahın qulu” (esclave du Roi) mənasında və məcazi mənada isə “şaha sədaqətli şəxs” mənasını ifadə etdiyini göstərir. Onun fikrincə, onlar bu adı şaha sədaqətli olduqlarını nümayiş etdirmək üçün qazanmışdılar. Onlar “çox kiçik yaşlarından qulluğa götürülən qabiliyyətli uşaqlar idilər. Fransada zadəganların icra etdikləri vəzifəni yerinə yetirirdilər. Şardenin məlumatına görə, “belə uşaqları beş yaşından saraya, şaha xidmətə” verirlər. Belə uşaqlar, adətən, yüksək rütbəli əyan ailələrindən olub, daim sarayda yaşayır, ən vacib “qərarları yerinə yetirir, hakimlərə şahın hədiyyələrini” təqdim edir və digər işlər görürdülər. Onların illik məvacibi şah tərəfindən müəyyən edilirdi, bu məvacib onların yeməkləri ilə birlikdə 20 tümənə (900 qızıl franka) bərabər idi, onlar böyüdükcə məvacibləri də artırırdı. Şardenin hesablamasına görə, qulamların bir illik yeməyi gümüş pula 500 franka qədər idi [3, 242, 315-316].

Şardenin yazdıqlarından aydın olur ki, sarayda xidmət edən qulamlar çapar, yaxud qasidlər kimi müxtəlif məqsədlə vilayətlərə də göndərilirdi. Ancaq faktların müqayisəsindən məlum olur ki, qulam və «çapar» müxtəlif istilahlər olub, rütbə və nüfuz dairələrinə görə, bir-birindən seçilirlər: Qulam yalnız şahın iradəsinə tabe olur. Onun göndərdiyi hədiyyələri hakimlərə təqdim edir, vacib qərarlarını yerinə yetirir və s. J.Şarden çaparlardan fərqli olaraq, qulamşahın Fransadakı markizlər kimi daha nüfuzlu və daha etibarlı olduğunu qeyd edir. Şah qulamı yanına göndərdiyi hakimdən hədiyyə də alırdı. Şah qulamına veriləcək hədiyyənin miqdarı əvvəlcədən şahın özü tərəfindən müəyyənləşdirilirdi. Çox vaxt hakimlər onların yanına göndərilən qulama verəcəkləri hədiyyələri ikiqat artırmağa məcbur olurdular [3, 244]. Çaparlara isə bu «səadət» nəsib olmurdu. Dövlət qulluğunda olan qulamın valideyinlərinə də hədiyyələr nəzərdə tutulurdu. Lakin çaparlara belə üstünlük verilmirdi. Qeyd etdiyimiz kimi, bu qulamlar kiçik yaşlarından (adətən 5 yaşından) etibarən şahın qulluğuna verilir. O, daim sarayda olur və böyüdükcə «şahın iltifatı» ilə məvacibi də artırırdı [3, 242]. Belə bir imtiyaz çaparlara verilmirdi.

Dövrün Avropa ədəbiyyatında, xüsusilə də Engelbert Kempferin əsərində Səfəvi dövlətinin saray təşkilatı haqq verilən məlumatlar bu dövlətin orijinal dövlətçilik təcrübəsi və ənənəsinə malik olmasının bəlli göstəriciləridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Səfərname-ye Sanson. Tərcome-ye Tağı Təfəssüli, Tehran, h. 1346, 237 s.
2. Dər dərbare Şahənşaha İran, təlife Engelbert Kempfer. Tərcome-ye Keykavus Cahandari, Tehran, h. 1350, 312 s.
3. Səyahətname-ye Şarden. Tərcome-ye Məhəmməd Abbasi, c. 2., Tehran, 1335, 301 s.

ШАХИСМАИЛ ИСМАИЛОВ
Диссертант БГУ
sahismayil ismayilov@mail.ru

**Дворцовый строй Сефевидского государства
(по данным дневника Е.Кемпфера)**

Дворцовый строй права и полномочия чиновников в этой организации нашли свое подробное обращение в трудах Западных путешественников, особенно в дневнике Е.Кемпфера.

В статье исследован дворцовый строй Сефевидского государства на основе информации Е.Кемпфера.

SHAHISMAIL ISMAILOV
Baku state University
sahismayil ismayilov@mail.ru

**The palace organization of the Safavids
(SafaBased on Engelbert Kempfer`s dairy)**

The rights and responsibilities of the functioneries in the construction of the Safavids state found its widely attraction in works by western travelers, mainly in Engelbert Kempfer`s dairy.

In this article is investigated the palace organization of Safavid`s states based on an information by Engelbert Kempfer.

Rəyçilər: t.e.n. A.Ə.Rzayev, t.e.d. R.C.Süleymanov

BDU-nun Tarix fakültəsi Elmi Şurasının 05 mart 2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 07)